

“SHAXS TARAQQIYOTINI DAVRLARGA BO‘LISH”*Andijon davlat pedagogika instituti**Vb dotsenti O‘.T.Vaxabova**O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi Mahammadova Marjonaxon*

Anotatsiya: Ushbu maqola shaxs taraqqiyotini davrlarga bo‘lishni tahlil qiladi, bu jarayonning har bir bosqichi haqida batafsil malumotlar taqdim etadi. Shaxs taraqqiyoti, odamning jismoniy, ruhiy, va ijtimoiy jihatlarini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz jarayon sifatida koriladi. Maqola bolalik, osish, yoshlik, keksayish va keksayishdan keyingi davr kabi asosiy davrlarni qamrab oladi. Har bir davrning xususiyatlari, muhim jarayonlari, shuningdek, Vygotskiy, Erikson, Piaget, Freyd kabi olimlar nazariyalariga tayangan holda ilmiy asoslangan tahlillar berilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxs taraqqiyoti, psixososial rivojlanish, yosh davrlari, Erikson nazariyasi, Piaget, Freyd, psixologik bosqichlar, ijtimoiy rol, identifikatsiya.

Shaxs taraqqiyoti bu odamning hayoti davomida yuz beradigan, jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini oz ichiga olgan murakkab jarayon. Hayotimiz davomida turli davrlarni boshdan kechiramiz, va har bir davrda oziga xos xususiyatlar, qobiliyatlar va konikmalar shakllanadi. Psixologiya fanida shaxsning tug‘ilganidan to umrining oxirigacha bo‘lgan rivojlanishi bosqichma-bosqich o‘rganiladi. Har bir davr o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu xususiyatlarni chuqur anglash ta‘lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolog L.S. Vygotskiy fikricha, shaxs taraqqiyoti ijtimoiy muhit bilan faol aloqada bo‘lish orqali sodir bo‘ladi¹. Erik Erikson esa shaxs taraqqiyotini psixosotsial bosqichlar orqali izohlagan va har bir bosqichda psixologik muammolar va hal etilishi lozim bo‘lgan ziddiyatlar mavjudligini ta’kidlagan¹.

ILK BOLALIK DAVRI (0–3 yosh) Bu davrda bola jismoniy va psixologik jihatdan juda tez o‘sadi. Emotsional rishtalar shakllanadi, bola atrof-muhit bilan aloqa o‘rnatadi. Vygotskiyga ko‘ra, bu bosqichda bolaning nutqi va tafakkuri asosiy ijtimoiy vositalar orqali rivojlanadi². Erikson bu bosqichni “ishonch va ishonchsizlik” bosqichi deb ataydi. Bola onaning g‘amxo‘rligiga asoslanib, dunyoni ishonchli yoki xavfli deb baholay boshlaydi³. Freydning psixoanalitik nazariyasida esa bu davr oral bosqichi sifatida belgilanadi, ya’ni bolaning asosiy zavq manbai og‘iz orqali olinadi.

MAKTABGACHA YOSH DAVRI (3–6 yosh) Bu bosqichda bola o‘yin faoliyati orqali hayotni o‘rganadi, tasavvur, ijtimoiy rollarni egallaydi. Piaget bu davrni “preoperatsional” bosqich deb ataydi — bola ramzlar bilan operatsiya qila oladi, ammo

¹ . Vygotskiy L.S. Psixologiya nazariyasi va amaliyoti. T.: O‘qituvchi, 1987.

² . Piaget J. The Psychology of the Child. Basic Books, 1969.

³ . Erikson E. Childhood and Society. New York: Norton, 1950.

mantiqiy fikrlash hali to'liq shakllanmagan. Erikson bu bosqichni "tashabbuskorlik va aybdorlik" davri deb belgilagan. Bola faoliyat orqali tashabbus ko'rsatadi, biroq noto'g'ri yo'naltirilsa, unda aybdorlik hissi shakllanishi mumkin. Bu davrda ota-ona va pedagoglarning muvozanatli munosabati bolaning ijobiy shaxs sifatida rivojlanishiga asos bo'ladi.

KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRI (7–11 yosh) Bolada aqliy faoliyat, mantiqiy fikrlash, mehnatga munosabat shakllanadi. Piaget bu bosqichni "konkret operatsiyalar" davri deb atagan, bu davrda bola real hayotiy misollar asosida fikr yuritadi⁴. Erikson "mehnatsevarlik va pastlik hissi" ziddiyatini ta'kidlaydi. Bola o'zini foydali his etishi orqali o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantiradi. Aks holda, o'zini qadrsiz deb biladi. Amerikalik psixolog G. Allport bu davrni ijtimoiy ongning shakllanish bosqichi deb atab, bolada ijtimoiy mas'uliyat hissi ortishini ko'rsatadi.

O'SMIRLIK DAVRI (12–18 yosh) Bu davrda shaxsiylikni aniqlash jarayoni boshlanadi. Erikson "identifikatsiya yoki rol chalkashligi" deb atagan ushbu bosqichda o'smir kimligini anglashga harakat qiladi. Bu davrda Freydga ko'ra, jinsiy identifikatsiya kuchayadi va "genital" bosqichga o'tiladi. O'smirda mustaqillikka intilish kuchayadi, jamiyatdagi roli, orzulari shakllanadi. Amerikalik olim J. Marcia Erikson nazariyasiga asoslanib, identifikatsiyaning to'rtta holatini (aniq, kechiktirilgan, inkor etilgan, chalkash) ishlab chiqdi.

YOSHLIK DAVRI (18–30 yosh) Inson bu davrda mustaqil hayot kechirishni boshlaydi: kasb tanlaydi, turmush quradi, jamiyatda o'z o'rnini topadi. Erikson bu bosqichni "yaqinlik yoki izolyatsiya" ziddiyati bilan izohlaydi. Eriksonning fikricha, bu davrda sevgi, yaqin munosabatlar shaxs taraqqiyotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agar inson o'ziga yaqin do'stlar va juft topa olmasa, u izolyatsiyaga duchor bo'ladi. Maslou nazariyasiga ko'ra, bu bosqichda inson "o'zini amalga oshirish" darajasiga intiladi.

KATTALIK DAVRI (30–60 yosh) Bu bosqichda inson barqarorlikka erishadi. Kasbiy faoliyatda yutuqlarga erishadi, oila, farzand, jamiyatdagi roli markazga chiqadi. Erikson bu davrni "mehnatsevarlik va stagnatsiya" bosqichi deb belgilaydi.

Shaxs o'z tajribasi bilan bo'lishishni xohlaydi, farzandlar tarbiyasi, jamiyatga foyda keltirish orqali hayotining mazmunini topadi.⁵ A. Adlarning individual psixologiyasi bo'yicha inson bu bosqichda ijtimoiy manfaatlarni o'z manfaatidan ustun qo'yishni o'rganadi.

QARILIK DAVRI (60 yoshdan keyin) Shaxs hayotining yakuniy bosqichi bo'lib, inson o'z hayotini sarhisob qiladi. Erikson "hayotiylik integratsiyasi yoki umidsizlik" bosqichini shu davrga taalluqli deb hisoblaydi. Agar inson hayotidan mamnun bo'lsa, ruhiy sokinlik his qiladi; aks holda, afsus, pushaymonlik, hatto depressiya holatlari

⁴Freud S. Introductory Lectures on Psychoanalysis. New York, 1917.

⁵Harlock E.B. Developmental Psychology. McGraw-Hill, 1975.

kuzatiladi. Psixolog K. Yung qarilikni donishmandlik davri deb baholaydi va bu bosqichda inson ruhiy yuksalish sari intilishini ta'kidlaydi¹.

Xulosa

Shaxs taraqqiyoti har bir bosqichda turli psixologik ehtiyojlar va ijtimoiy vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu ehtiyojlarni to'g'ri anglash va ularga mos yondashuvlarni ishlab chiqish orqali sog'lom, barkamol shaxslarni shakllantirish mumkin. Psixologik nazariyalar — Eriksonning psixososial rivojlanish modeli, Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, Freyd va Adlarning tahlillari shaxs rivojlanishidagi murakkablikni yoritishda muhim manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya nazariyasi va amaliyoti. T.: O'qituvchi, 1987.
2. Erikson E. Childhood and Society. New York: Norton, 1950.
3. Piaget J. The Psychology of the Child. Basic Books, 1969.
4. Freud S. Introductory Lectures on Psychoanalysis. New York, 1917.
5. Harlock E.B. Developmental Psychology. McGraw-Hill, 1975.